

Kahden akatemian apajilla

Anto Leikola

Allan Tiitta: Suomen Akatemian historia I. 1948-1969. Huippuyksilöitä ja toimikuntia. SKS, 2004. 763 s.

Kun on huolella kahlannut läpi Allan Tiitan kirjoittaman *Suomen Akatemian historian* ensimmäisen osan, on kuin olisi läpäissyt hiihtomaratonin. Lähes 700 kookasta tekstisivua, täynnä tiivistä asiaa, ei ole aivan vähäinen urakka, ja mainittua sivumäärää täydentävät vielä yli 70 sivua lähdeviitteitä (1567 viitettä!), kirjallisuusluetteloa ja hakemistoa. Mutta kieltämättä työ palkitsee lukijansa. Mukana on paljon ”kuivaa asiaa”, tilastotietoja, taulukoita, luetteloita sekä henkilöistä että tutkimushankkeista, mutta mukana on myös tiedepolitiikan ja muunkin politiikan jännityksiä ja kiistoja, värikkäitä persoonia, toteutuneita ja myttyyn menneitä haaveita, ideologioita ja vastaideologioita, sanalla sanoen elävää elämää, enemmän kuin luulisi kirjan niukan otsikon alle mahtuvankaan.

Allan Tiitan toimeksianto on jo alun pitäen ollut mahdollon, sillä ”Suomen Akatemia” on tarkoittanut kahta täysin erilaista instituutiota, joilla ei ole ollut geneettistä eikä juuri muutaakaan yhteyttä. Vuodesta 1948 vuoteen 1970 nimitys tarkoitti järjestelmää, jossa 12 tiedemiehelle ja taiteilijalle, Akatemian jäsenille, maksettiin valtion korkeimman luokan palkkaa – samaa kuin puolustusvoimain komentajalle ja arkkipiispalle – ja heidän velvollisuutenaan oli parhaan kykynsä mukaan harjoittaa tiedettään tai taidettaan sekä antaa kohtuullisessa määrin opastusta nuoremmille kyvyille. Tiedeakateemikoilla oli kullakin yksi assistentti, ja koko instituutiolla yksi osapäivätoiminen sihteeri. Nimitys jäseneksi kohotti tieteilijän tai taiteilijan ikään kuin ammattikuntansa priimakseksi, mutta laajemmassa mielessä se antoi arvostusta koko tieteen- tai taiteenhaaralle sekä tieteele tai taiteelle yleisemminkin. Täyttäessään 70

vuotta akateemikko jäi eläkkeelle mutta pysyi ”emeritusjäsenenä”; tässä mielessä vanha Suomen Akatemia säilyi olemassa yli puoli vuosisataa, aina G. H. von Wrightin kuolemaan 2003 asti, vaikka sen toiminta organisaationa lakkasikin jo 1969.

Mahdoton mahdolliseksi

Vuodesta 1970 Suomen Akatemia on tarkoitettu valtion tieteellisten toimikuntien järjestelmää, siis valtion tiedevirastoa, organisaatiota jossa ei ole mitään niistä piirteistä joita länsimaaisessa – ja nykyään globaalisessakin – kulttuurissa yhdistetään sanaan ”akatemia”. Jäseniä sillä ei ole, eivätkä akateemikon arvonimen saaneet henkilötäkään muodosta minkäänlaisia yhteisöä edes sen vertaa kuin olympiakisojen kultamitalien saajat, joilla tietävästi on oma yhdistyksensä. Varsinaisiin tiedeakatemioihimme, Suomen Tiedeseuraan ja Suomalaiseen Tiedeakatemiaan sekä kahteen teknillisten tieteiden akatemiaan, tällä tiedevirastolla ei ole mitään organisatorisia kontakteja.

Tieteellisten toimikuntien järjestelmää ei kuitenkaan perustettu vasta 1970 vaan jo vuosikymmeniä varhemmin, ja siten niiden vaiheet vuosina 1948–1968 kuuluvat nyt ilmestyneeseen historiaan siinä kuin aikaisemman ja monen mielestä ”oikeamman” Suomen Akatemiankin. Nimenmuutoksen luonteen Tiitta esittää kirjassaan kaihtelematta: ”Akateemikot Georg Henrik von Wright ja Rolf Nevanlinna sekä Akatemian sihteeri Seikko Eskola onnistuivat kuitenkin saamaan aikaan sen, että uudelle toimikuntajärjestelmälle annettiin Suomen Akatemian nimi. Vaikka uudistuksen valmistelijat vastustivat tiukasti nimensiirtoa, silmänsäntötömpu sopi hyvin poliitikoille ja presidentti Kekkoselle. Sen turvin voitiin sanoa, ettei Aka-

temiaa lakkautettu vaan kehitettiin.”

Kun on ottanut mahdolloman tehtävän suorittaaakseen, se on tehtävä mahdolliseksi. Tiitan historian johdantosivut kertovat Suomen tiedehallinnon ”varhaisvaiheista”, so. ajasta ennen toista maailmansotaa, seuraavat 160 sivua seuraavat ”vanhan” Akatemian syntyä ja sen jäsenien valintaa ja toimintaa sekä yksilöinä että kollegiona, sitten päästään 1950 perustettuun toimikuntajärjestelmään, jonka käsittely vie kirjasta leijonanosan, lähes 400 sivua, ja lopuksi palataan noin sadalla sivulla taisteluun Suomen Akatemian säilyttämisestä ja lakkauttamisesta. Yhtenäistä juonta historiaan ei saada, mutta se ei ole tarkoituskaan, ja ainakin tiedepolitiikan vaikuttajien henkilöt luovat siteitä Akatemian ja toimikuntajärjestelmän välille.

Vaikuttajista tärkein on epäilemättä Urho Kekkonen, joka vallantäyteydessään puuttui lähes kaikkiin mahdollisiin asioihin, jotka tarkkaan ottaen eivät olisi kuuluneet hänen toimenkuvaansa, ja halusi ”tiedepoliittisista ja henkilökohtaisista syistä sekä uudistaa Suomen tiede- ja korkeakoulujärjestelmän että lakkauttaa Suomen Akatemian”. Muut poliitikot näyttävät tässä – kuten usein muussakin – enemmänkin Kekkonen käskyläisinä ja hännystelijöinä kuin itsenäisinä toimijoina.

Tieteen puolella merkittäviksi vaikuttaviksi nousevat tarinan alkupuolella ennen kaikkea A. I. Virtanen, Rolf Nevanlinna ja Edwin Linkomies, joista kaksi ensimmäistä olivat Suomen Akatemian jäseniä, sittemmin Akatemian jäsenet Kustaa Vilkuna ja G. H. von Wright sekä professorit Oiva Ketonen, Pekka Jauho ja Olavi Granö, joista kolme viimeistä sai kukin aikanaan akateemikon arvonimen.

Kekkonen

Kekkonen saneli valtioneuvoston pöytäkirjaan lausuntonsa Akatemian lakkauttamisesta joulukuussa 1964, samalla kun hän nimitti Sam Vaninin viimeiseksi Akatemian jäseneksi. Asiasta syntyi melkoinen mielipiteidenvaihto, ja vaikka jokseenkin kaikki lausunnot olivat Akatemian säilyttämisen puolesta, Kekkonen piti pintansa ja sai kuin saikin Akatemian lakkautetuksi, joskin vasta viisi vuotta myöhemmin.

Keskustelun vaiheita kuvatessaan Tiitta heittää esiin teräviäkin kommentteja. Selostaessaan sitä, miten presidentin lausuma oli itse asiassa Kustaa Vilkun muotoilema, hän toteaa: ”Vilkunalla oli käytössään Nevanlinnan

muistio [Suomen yliopisto- ja tiede-elämän tilasta ja tarpeista], mutta vanhana propagandistina ja mielikuvien muokkaajana hän ymmärsi hyvin, että tarkoituksenmukaisin tulos syntyy usein silloin, kun taru yhdistetään taiten totuuteen.” Muutamaa sivua aikaisemmin Tiitta toteaa, huomautettuaan ensin siitä, että Kekkonen alkuaan myönteinen suhtautuminen Akatemiaan oli vaihtunut kielteiseksi, kun presidentti Paasikivi oli ”mahtikäskyllä” nimittänyt akateemikoiksi Kekkonen mielestä poliittisesti sopimattomia henkilöitä: ”1950-luvulla vastakohtaisuus Akatemiaa kohtaan voimistui, kun Kekkonen saattoi katsoa sen asettuneen kahta pyhää asiaa vastaan: idänsuhteita ja hänen omaa asemaansa.” Itse asiassa Paasikiven nimittämät akateemikot olivat asianomaisen lautakunnan laillisessa järjestyksessä esittämiä, eikä heidän nimittämiseensä siten tarvittu erityisiä mahtikäskyjä.

Tiitan monipuolisen analyysin jälkeen luki- ja joutuu pohtimaan, oliko Kekkonen viime kädessä näytelmän sankari vai konna. Tiitta esittää mietteitä molempiin suuntiin: ”Kysymys saattoi olla toisaalta siitä, että Akatemian lakkauttaminen tarjosi hänelle tilaisuuden poistaa mahdollisilta tulevilta poliittisilta vastustajilta yksi julkinen turvapaikka, jossa he saattoivat nauttia valtion korkeinta palkkaa ja samalla arvostella häntä pelkäämättä virkansa puolesta. Toisaalta tarttuminen juuri symboliarvoltaan keskeiseen Akatemiaan tarjosi Kekkoselle mahdollisuuden tiede- ja korkeakoulujärjestelmän uudistamiseen. Siitä, miten nämä päämäärät lopulta saavutettaisiin, hänellä ei ollut mitään valmista reseptiä.” Kuten tunnettua, Kekkonen asetti oman työryhmänsä uudistuksia kaavaillemaan. Varsin selväksi käy kuitenkin, ja kävi jo aikanaan, että tieteen ja korkeakoulujen kehittäminen ei sinänsä olisi vaatinut Akatemian lopettamista, joten siinä suhteessa lakkauttamishanke liittyi enemmän Kekkonen omiin valtapyrkimyksiin kuin huoleen maan tieteen tilasta. Vaikka Tiitta tuntuu pyrkivän Kekkonen suhteen jonkinasteiseen puolueettomuuteen, vaikutelmaksi jää silti että pikkumaisuus ja pitkävihaisuus, joista muutenkin on puhuttu Kekkonen yhteydessä, eivät olleet ”akatemiataistelussakaan” vailla merkitystä.

Taistelu niukkuutta vastaan

Jälkeenpäin katsottuina nuo vuosikymmenien takaiset kiistat tuntuvat suorastaan merkillisil-

tä. Akatemian jäseniä oli sentään vain kaksitoista kerrallaan; eräät heistä olisivat tehneet tieteellistä tai taiteellista työtään muutenkin, toisille taas jäsenyys ja sen takaama palkka oli luovan työn kannalta hyvinkin tärkeä.

Rahaa Akatemian ylläpitoon ei kulunut paljonkaan, kun akateemikoilla ei ollut omia tutkimuslaitoksia eikä juuri muitakaan kuluja. Äskeinen eduskunnan päätös useiden uusien valtiosihteerien nimittämisestä on hyvänä esimerkkinä siitä, että muutama korkeapalkkainen virkamies sinne tai tänne ei juuri heilauta valtiontaloutta, kun vain ns. poliittista tahtoa riittää. Ehkä Suomen Akatemian symboliarvo oli ylimittäinen ja kiistan lainet siksi nousivat niin korkeiksi, joskin ajatus, että Akademia olisi ollut jonkinlainen uhka Kekkoselle tai että hän olisi edes itse kokenut sen uhkaksi, lienee yhtä yliampuva.

”Vanhan” Suomen Akatemian dramaattisiin vaiheisiin verrattuna Tiitan kirjan pääosa, kuvaus tieteellisistä toimikunnista ja niiden työstä, on väistämättä karumpi ja arkisempi. Koko tarinan voisi pelkistää miltei ”taisteluksi niukkuutta vastaan”. ”Teknisten tieteiden ohella myös luonnontieteet kärsivät pitkään tutkimusvälineistön ja -kirjallisuuden niukkuudesta”, todetaan eräässä kuvatekstissä. Toisessa paikassa taas huomautetaan: ”Kun humanistisella toimikunnalla sen paremmin kuin millään muullakaan toimikunnalla ei ollut omia varoja kansainvälisen toiminnan kehittämiseen, se kykeni vain lausunnoin ja puoltolausein tukemaan suurten kongressien järjestämistä Suomessa ja suomalaisten tutkijoiden kytkeytymistä eri alojen järjestötoimintaan ja tutkijayhteisöihin.” Vastavia toteamuksia voisi poimia paljon, ja ne kaikki osoittavat että tieteeneko ei tässä maassa ole yleensä ollut taloudellisesti helppoa.

Tiitta luettelee monenlaisia projekteja, joita toimikunnat ovat voineet rahoittaa, mutta monet ovat myös jääneet vaille rahoitusta ja siten myös toteutumatta. Tärkeää on kuitenkin, että toimikuntien tutkijoiden ja tutkimusassistenttien toimet ”lisäsivät huomattavasti tieteellisten toimikuntien merkitystä nuorten tutkijoiden kouluttajana” ja ellei kouluttajana niin ainakin koulutuksen mahdollistajana. Niiden myötä tieteellisestä työstä tutkimuslaitosten ulkopuolella tuli ensimmäistä kertaa Suomessa kokopäiväinen ammatti, joskin vielä nykysanontaa käyttäen ”pätkätyö”.

Vertailu siihen, mitä muut rahoittajat, kuten yksityiset säätiöt ja rahastot, ovat saaneet aikaan, olisi epäilemättä täydentänyt kokonais-

kuva, samoin yliopistojen ja korkeakoulujen osuus, mutta se olisi varmaan paisuttanut työmäärää ja kirjan sivumääräkin yli kohtuuden rajojen.

Kokonaiskuvan saaminen Suomen tieteen materiaalisesta kehityksestä jäänee muutenkin tuonnemmaksi, mutta on muistettava että tästä kehityksestä samoin kuin tieteen tuloksista ja niiden merkityksestä kertoo vain muutama vuosi sitten valmistunut neliosainen *Suomen tieteen historia*, eikä olisi ollut tarpeellista toistaa sen jo kertomaa. Tiitan teos monen monine faktatietoineen on kuitenkin kivijalka, jota ilman tulevaa tutkimusta näistä asioista ei voi rakentaa.

Sanonnan kirpeys

Edellä jo ilmeni, että Tiitalla on kyky iskevään sanontaan silloin kun aihe antaa myöten. Esimerkiksi Linkomiehen johtamistavan hän kuvaa yleensä sellaiseksi, että ”asettuminen julkiesti häntä vastaan kysyi valmiutta kestää perusteellinen ylenkatse”. Myöhemmin kirjoittaja toteaa, että valittaessa uusia toimikuntia piti asetuksen mukaan ottaa huomioon eri tieteenalojen mahdollisimman monipuolinen edustus, mutta silloin kun uusi jäsen oli valittava kesken toimikauden, periaatteesta laistettiin: ”Uudesta jäsenestä ehdotuksen tehnyt elin ei välttämättä ottanut ratkaisuisaan huomioon tieteellistä edustavuutta, vaan valitsi tehtävään sopivimmaksi katsomansa henkilön.” Viisaasti kyllä Tiitta ei jää pohtimaan, mihin ”sopivuus” kulloinkin perustui, joskin hän arvelee, että jäsenistön vaihtuvuuden lisääntyessä eri tieteenalojen edustus saattoi jäädä riippumaan sattumasta.

Puhuessaan toimikuntien taloushallinnosta 1960-luvun lopulla Tiitta heittää tiedegurujen suuntaan piikin: ”Vasta katastrofin uhka sai tieteen päättäjät ymmärtämään, että tärkeämpää kuin huolehtia toimikuntien taloudesta ja hallinnosta mahdollisimman pienillä resursseilla oli tehdä se ammattitaitoisesti ja tarkoituksenmukaisesti.” Toisenlaisella piikillä Tiitta luonnehtii ”Pörssiklubille majoittunutta tieteellistä aatelia”, jonka edustajille, kuten Nevanlinnalle, Ernst Palménille ja Ketoselle, ”toimikunnat olivat vain rahanjakoautomaatteja, joita johtavat luottamusmiehet olivat suurten linjojen hahmottamiseen kykenemättömiä riviprofesso-reita.”

Väliin tämä sanonnan kirpeys menee ehkä liiankin pitkälle, kuten toteamuksessa: ”Kun aka-

teemikot eivät olleet suostuneet antautumaan, presidentin miehiksi tungeksivat poliitikot ja virkamiehet pitivät huolen siitä, että heitä sentään kyykytettiin kunnolla.” Ja kun professori Fritz Niinivaaran kuvan yhteydessä sanotaan hänen vaikuttaneen ratkaisevasti siihen, että li-hateknologia hyväksyttiin ”eräiden humanisti-professorien kauhuksi oppiaineeksi Helsingin yliopistoon”, olisi ehkä ollut paikallaan vihjaista, millaisiin puheisiin tämä käsitys humanisti-professorien kauhusta perustui, olihan lääketieteellisessä tiedekunnassa sentään opetettu anatomiaa ja kirurgiaa vuosisatojen ajan!

Virheitä haavissa vain vähän

Kirjan kuvitus koostuu pääasiassa henkilökuvista ja kokouskuvista sekä joistakin miljöökuvista, joten sitä ei voi sanoa kovin eloisaksi, mutta millä muullakaan tällaista historiaa voitaisiin kuvittaa, kun sen enempiä vanhalla Akatemialla kuin toimikunnillakaan ei ollut omia laitoksia eikä juuri muitakaan tiloja. Muutama pilakuva on sentään piristeenä, samoin kuva saasteidenvastaisesta mielenosoituksesta, jolla tosin ei ollut mitään tekemistä toimikuntien kanssa. Kirjan kansikuvaa jää vähän ihmettelemään: siinä on säveltäjä Uuno Klami, joka ehti olla akatee-

mikkona vain kaksi vuotta, sekä kuva radiohii-liajoituslaboratorion avajaisista, jossa esiintyvistä neljästä henkilöstä vain yhdellä oli merkitystä kirjan sisällön kannalta. Eiköhän edustavampiakin otoksia olisi löytynyt.

Näin laajoihin teoksiin pujahtaa väkisinkin jokin pikkuvirhe, mutta paljon niitä ei ole haaviin jäänyt: kirjallisuudentutkija Rafael Koskimiehestä on tehty kansanrunoudentutkija ja 1950-luvun *Valvoja*-lehdestä *Valvoja-Aika*, vaikka se luopui kaksoisnimestään jo 1944. Haitaksi asti tällaisista bagatelleista ei kuitenkaan ole.

Suomen Akatemian historian toisen ja kolmannen osan kirjoittajilla on edessään melkoi-sia haasteita. Heidän aiheenaan ovat nyt pelkää-tään valtion tiedevirasto ja sen toimikunnat. Se jännitys ja dramatiikka, joka historian ensi osassa liittyy nimenomaan vanhaan Akatemiaan – sen syntyyn, sen jäsenten valintaan, sen kuskutumiseen – jää seuraavassa osassa pois, eikä ehkä yhtä värikkäitä persooniakaan tule näkyviin. Jopa Urho Kekkosen osuus tällä rintamalla jäänee vähäiseksi tai olemattomaksi. Mutta tutkimukseenkin heijastuvia poliittisia ja muita ristiriitoja onneksi sentään riitti vielä seuraaville vuosikymmenille.

Kirjoittaja on oppihistorian emeritusprofessori Helsingin yliopistossa.